

Др Никола Крстовић, ванредни професор
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
nkrstovic2012@gmail.com

Оригинални научни рад
Примљен: 8.7.2025.
Прихваћен: 12.10.2025.

У очима других: Томас Џеферсон

Апстракт: *Полазећи од дубоког противречја између просветитељских идеала Томаса Џеферсона и реалности ропства као друштвене праксе, рад испитује механизме којима је овај раскорак кроз историју оправдаван, заборављан или, у савременом контексту, поново активиран унутар академских расправа и музејских пракси. Анализом наративних и етичких структура јавног памћења, истражује се начин на који се фигура Џеферсона данас реинтерпретира у оквирима критике ропства и расне хијерархије. Посебна пажња посвећена је границама репрезентације и улози јавне историје у расподели моралне одговорности и обликовању колективног сећања. Рад тежи да допринесе разумевању како институције памћења учествују у одржавању или преиспитивању друштвених неравноправности и историјских наратива.*

Кључне речи: Томас Џеферсон, ропство, расна хијерархија, друштвена историја, музејске интерпретације, Јупитер, Сали Хемингс, Тадеуш Кошћушко

Увод: Једнаки пред...

Бронзана статуа Томаса Џеферсона из истоимене школе у Портланду скинута је са мермерног постоља за време протеста *Black Lives Matters*. Неколико иконичних фотографија документује графите „робовласник“ и „Џорџ Флојд“.¹ Током студисјког боравка у Колонијалном Вилијамсбургу 2017. године имао сам могућност да се подробније упознам са ликом и делом Томаса Џеферсона, најпре кроз форму музејског театра. Тамо су била чак два Џеферсона – један, политички млађи, из времена управљања Вирџинијом, писања Декларације за

¹ Rob Manning, “Thomas Jefferson Statue Pulled Down at Portland's Jefferson High”, *OPB*, Published June 15, 2020. URL: <https://www.opb.org/news/article/thomas-jefferson-statue-pulled-down-portland-jefferson-high/> (prist. 22.6.2025.)

независност и Рата за независност и, други, политички старији, као председник Сједињених Држава и власник и управник плантаже Монтичело. У тим музејским представама најчешће је портретисан као Градитељ нације.² Међутим, друга, не тако славна страна његове личности тек је почела да се преиспитује у музејским програмима. Већ на почетку боравка фотографисао сам интерпретатора: младог Џеферсона како клечи загрљен са црном породицом. Слика је одисала атрактивношћу, осмеси и оптимизам, а опет је била прилично извештачена, као реклама.

Доста сам истраживачког времена провео са интерпретаторима Програма црначке историје (*Black History Programs*) и често смо дискутовали о амбивалентним значењима ове фотографије. Пет година након студијског боравка у којем је истраживачки фокус био музејски театар, одлучио сам се да детаљније истражим однос стварности и тумачења, историјске подлоге и баштинских евоцирања Томаса Џеферсона. Разлог је била Недеља америчке културе на Филозофском факултету у Београду 2022. године.³

Сасвим је сигурно да су интерпретације великих историјских личности у Колонијалном Вилијамсбургу (попут Џеферсона) *споменици* (у јавном простору) који говоре. Но добро питање је поставио Милан Попадић – могу ли споменици бити лоши? Расправљајући о томе да ли су споменици *подигнути* или *сачувани*, додаје и да су два важна термина *меморија* (комеморативност) и *препознавање* (признавање). А ова посладња два чине споменик спомеником.⁴ У том смислу ови театарски карактери су „живи“ споменици у служби одржавања сећања и перпетуирања препознавања. Али оправдано је питање: ког сећања и каквог препознавања?

Томас Џеферсон је био један од главних аутора *Декларације о независности* у којој је написано да су „сви људи створени једнаки и да поседују неутуђива права на живот, слободу и тежњу ка срећи“.⁵ Такође је осудио ропство у својим *Белешкама* (видети касније у тексту) оценивши га као дубоко понижавајуће. Ипак, Џеферсон је читав свој живот провео као робовласник. Ова контрадикторност добиће више смисла кроз преиспитивање његових поступака, уверења, као и историјског контекста. Требало би истаћи и да је реч о човеку који је рођен педесет година након суђења вештицама у Салему, у колонији британске

² “18th Century People: Meet Our Nation Builders”, *Colonial Williamsburg*. URL: <https://www.colonialwilliamsburg.org/discover/18th-century-people/nation-builders/> (prist. 27.4.2025).

³ Неделја америчке културе и друштва 2022. године: Be a Hero! URL: <https://centarzaamerickestudije.rs/aktivnosti/nedelja-americke-kulture-i-drustva-2022/> (prist. 17.6.2025).

⁴ Milan Popadić, “Can a Monument Be Bad? Normativity and Commemorative Values in Public Space”, *Normativity & Normativity of Art: Conference Proceedings, Balkan Analytic Forum*, Vol. 1 (2024), 234.

⁵ “The Declaration of Independence”, *National Archives: America’s Founding Documents*. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration> (prist. 26.6.2025).

круне Масачусетсу (1692–1693), и који је умро тридесетак година пре него што је Дарвин објавио своја запажања о еволуцији (1859). Иако није могао знати да су људи еволуирали као врста, Цеферсон је био врхунски „производ“ свог времена: страствени читалац, полиглот, инжењер, упознат са најновијим интелектуалним токовима. Једна од кључних идеја било је уверење о јединственим обрасцима људског понашања: „Опћенито се признаје, да у поступцима људи свих народности и свију времена постоји велика једноличност, и да људска природа остаје увијек иста у својим принципима и дјеловању. Исти поводи увијек изазивају исте поступке, исти догађаји слиједе из истих узрока“. Дејвид Хјум (David Hume) наставља даље фокусирајући се на карактеристике човека које одређују примарне токове друштва: „Частохлепље, шкртост, самољубље, таштина, пријатељство, великодушност, смисао за заједницу: ти афекти, мијешани у разним ступњевима и расподијељени у друштву, били су од почетка свијета, а и данас су извор свих поступака и потхвата“.⁶ Посматрајући и каталогизирајући га свет је могуће боље разумети, али и побољшати. У том светлу се на Хјума надовезује Кантова (Immanuel Kant) мисао као манифест просветитељства „Имај храбрости да се служиш сопственим разумом“⁷. Последично, идеја о новом политичком поретку требало је да уважава заједничку човечност свих људи кроз признавање и заштиту права која сваки појединац природно поседује – укључујући и право на слободу. Међутим, ове принципе најочигледније је нарушавао трансатлантски трговачки ланац робовима и институција ропства. Овим радом се преиспитује управо парадокс настао у вакууму између свакодневног упражњавања ропства ирасизма и њихове начелне, идејне и теоретске, осуде.

ЦЕФЕРСОН: Добробит сумње

Томас Цеферсон се сретао са просветитељским идејама још током студија права и брзо је постао њихов заговорник, јер је Сједињене Државе видео као полигон за њихову примену, а нарочито делове о осуди ропства. Илустрацију овог става можемо видети у Цеферсоновој одлуци да, одмах након дипломирања, бесплатно заступа човека мешовите расе у тужби којом је захтевано ослобађање од дужничког служења. Своју аргументацију засновао је на просветитељским принципима, изговаравши: „Према природном закону, сви људи су рођени слободни“ или „Свако долази на свет са правом на сопствено тело, што укључује

⁶ David Hume, *Istraživanje o ljudskom razumu*, (prev. Ivan Vidan), (Zagreb: Kultura, 1956), 102. (Оригинал: David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, 1748.)

⁷ Imanuel Kant, „Odgovor na pitanje: Šta je prosvetćenost?“, u: *Um i sloboda*, Imanuel Kant, (Beograd: 1974), 43. (Оригинал: Immanuel Kant, *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?*, Berlinische Monatsschrift, Dezember 1784.)

слободу да се њиме креће и користи по својој вољи“.⁸ Биле су то радикалне идеје у оновременој Вирџинији. Иако је судија је прекинуо процес и пресудио против Џеферсоновог клијента, Џеферсон му је дао новац.

Прича о Џеферсоновом уздицању на националној сцени нераскидиво је повезана с порастом анти-ропског расположења у Америци. Томас Џеферсон је био вешт у сумирању мисли и идеја које су му претходиле, али и оних које су му биле актуелне. *Декларација о правима*⁹, коју је Џорџ Мејсон (George Mason) написао за савезну државу Вирџинију, била је основа за чувену Џеферсонову преамбулу из *Декларације о независности* донету ни непун месец након Мејсонове. Џеферсон је преузео Мејсонову мисао и популаризовао је користећи веома упечатљив стил изражавања. *Декларација* је документ који не имплицира ропство ни на који (правни) начин: сви људи (без расне квалификације) су *природно* једнако слободни. Одмах, приде, следи ставка по којој сви људи поседују права на живот и слободу. Џеферсон је изоставио формулацију „право на својину“ коју је Џон Лок (John Lock) раније формулисао,¹⁰ заменивши је „тежњом за срећом“. Робови су правно били сматрани обликом својине па се Џеферсонова одлука да изостави „својину“ као природно право често тумачи као суптилан покушај да се уклони препрека ка такозваној еманципацији о чему ће бити речи касније.

Џеферсонов предлози нацрт Декларације садржао је и одељак у ком осуђује трговину робљем, називајући је „суровим ратом против људске природе“¹¹. Иако Конгрес у коначној верзији није прихватио овај одељак уперен против ропства (има тврдњи да се радило о једном гласу разлике), пракса ропства дошла је под идеолошку лупу: „Револуција је, готово преко ноћи, учинила ропство проблемом на начин на који то раније није било. Ако су сви људи створени једнаки, као што су сви просвећени људи тада говорили, какав онда може бити оправдани разлог да се Африканци држе у ропству?“¹² Следећи

⁸ Ради се о судском поступку познатом као „Случај Сем Хоувел“. (Thomas Jefferson, “Legal Argument in *Howell v. Netherland* (ca. 1770)”, *The Papers of Thomas Jefferson*, Volume 1, ed. by Julian P. Boyd et. al., (Princeton: Princeton University Press, 1950), 344–347.

⁹ “The Virginia Declaration of Rights”, *National Archives: America’s Founding Documents*. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/virginia-declaration-of-rights> (prist. 26.6.2025)

¹⁰ Локова теорија о својини заснива се на природном праву појединца да има и контролише оно што је сам створио или у шта је уложио свој рад. Теорија је разрађена у публикацији из 1689. године. (Џон Лок, *Два огледа о влади*, (Београд: Књижевна заједница „Просвета“, 1982)).

¹¹ Thomas Jefferson, “Draft of the Declaration of Independence”, *Law*, July 4, 1776. *Teaching American History*. URL: <https://teachingamericanhistory.org/document/rough-draft-of-the-declaration-of-independence> (prist. 1.7.2025).

¹² Овај је цитат део Вудовог шире постављеног аргумента о томе како су идеолошке контрадикције револуције – посебно говор о слободи и једнакости – приморале Американце да почну да се супротстављају институцији ропства у новом моралном и политичком оквиру. (Gordon S. Wood, *The American Revolution: A History*, (New York: Modern Library, 2002), 104.)

логику револуционарне мисли, ропство је до средине осамдесетих година 18. века било на удару. Северне државе, које су у то време такође имале знатан број робова, заузеле су се за окончање институције ропства, често користећи аргументе које је Џеферсон истакао у *Декларацији*. Већина револуционарних лидера сматрала је да је ропство у својим терминалним фазама, те да не може да опстане. Међутим, уместо да постепено нестане, ропство је у Америци доживело највећу експанзију у својој историји.

Шта се догодило? Идеалистички ставови из времена Револуције нису били довољни за суштинску промену. Иако су и Север и Југ јавно заговарали сличне вредности, тихо, али брзо, су постајали два различита света. Север је све више заговарао једнакост у раду за све друштвене слојеве, док је Југ и даље веровао у очување удобности које је ропство доносило. А све су чешћи били и гласови који су аргументовали оправданост ропства. Једно од главних надахнућа про-ропских ставова потекло је управо од Џеферсона. Током Револуционарног рата гувернери свих држава добили су од једног француског дипломате упитнике с циљем да Француска боље разуме нову и брзо растућу нацију. Џеферсон је, као тадашњи гувернер Вирџиније, одлучио да одговори књигом *Белешке о држави Вирџинији*¹³. Већи део књиге посвећен је описима географије Вирџиније, флоре и фауне. Џеферсон нам се овде представља као просветитељски мислилац, који пажљиво опажа и каталогизира свет. Међутим, на неколико страна, Џеферсон проширује анализу о питању расе, те износи претпоставке о расним разликама, углавном засноване на сопственим утисцима из Монтичела. Његова базична мисао је да постоје важне разлике између црнаца и белаца и да су те разлике урођене. У готово сваком аспекту своје анализе описује црнце као инфериорне, посебно истичући когнитивне способности: „У памћењу су једнаки... али у разуму знатно инфериорнији, јер мислим да се тешко може наћи неко међу њима ко је способан да прати и разуме истраживања Еуклида...“. На пољу имагинације, тврдио је да су његови робови “приглупи, примитивни и заостали”.¹⁴ Неки његови коментари били су посебно омаловажавајући, те је истакао да црнци сексуално преферирају белце у истој мери у којој орангутани у Африци наводно преферирају црнкиње,¹⁵ што је била широко распрострањена предрасуда коју је Џеферсон очигледно усвојио. Својим тврдњама додао је и ноту научног скептицизма, рекавши да то нису чињенице, већ „само сумње“.

¹³ Thomas Jefferson, *Notes on the State of Virginia*, ed. William Peden, (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1955). Оригинални примерак из 1785. године може се наћи у библиотеци у Монтичелу.

¹⁴ Thomas Jefferson, *Notes*, 202–203. Тешко је тачно превести овај цитат јер речи *dull, tasteless, anomalous* данас имају различито значење од онога с краја 18. века.

¹⁵ *Ibid*, 204.

Џеферсона су још за живота прозивали због *Белешки*. Најпознатији пример био је Бенџамин Банекер (Benjamin Banneker) који је, самоук у астрономији и математици, стекао признање за серију алманаха (1792–1797) који су садржали приказе астрономских прорачуна и временских прогноза. Банекер је 1791. године послао писмо Џеферсону праћено рукописним примерцима алманаха¹⁶, чиме је директно оспорио Џеферсонове ставове о интелектуалним способностима црнаца. Банекер је суштински изазивао Џеферсонов осећају за правду и једнакост, оспоравајући расистичке стереотипе и позивајући га да преиспита институцију ропства. Џеферсон је одговорио учтиво, признао Банекерове успехе, похвалио прорачуне у алманahu и уверио Банекера да би се залагао за ослобађање црнаца уколико би то било политички изводљиво.

Иако је касније ажурирао многе делове *Белешки*, одељке о запажањима о раси није мењао. Није никада променио ни ставове у хиљадама писама које је написао до краја свог живота. Књига *Белешке о држави Вирџинији* објављена је 1785. у Паризу, а две године касније у Лондону. Џеферсонове идеје у књизи нису биле посве оригиналне, али он их је у великој мери популаризовао у Сједињеним Државама, јер је у то време био једна од најугледнијих личности у земљи, поштован као политички, морални и интелектуални првак. Одмах након објављивања *Белешки* присталице ропства почеле су отворено да их користе као ауторитет који подупире „њихову ствар“. Најгласнији посланик у Представничком дому Јужне Каролине читао је наглас одељке о расним разликама и инфериорности црнаца током дебата.¹⁷ Ови одељци су коришћени као „научни“ доказ оправданости трговине робљем и као оправдање за постојећи поредак. Но, уместо величања значаја ропства и трговине робљем, користио се патерналистички модел. Тако је Џеферсонов ауторитет инструментализован у моћно оружје.

Почетком 19. века опседнутост расним разликама већ је процветала широм земље, а либерална атмосфера је до осамдесетих година 18. века усахла. Расно мешање се смањило, нарочито на Југу, а нови расни кодекси су континуирано

¹⁶“To Thomas Jefferson from John Trumbull”, 14 July 1789, *National Archives: Founders Online*. URL: <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/01-15-02-0266>. (prist. 1.7.2025); Silvio A. Bedini, *The Life of Benjamin Banneker: The First African-American Man of Science*, (Baltimore: Maryland Historical Society, 1972), 132–137.; Julie Winch, *Benjamin Banneker: Surveyor, Astronomer, Publisher, Patriot*, (Charlottesville: University Press of Virginia, 2002), 135–140.

¹⁷Сенатор Вилијам Смит (William Smith) и представник Денис Бурке (Dennis Burke) из Јужне Каролине рекли су: „...штета од ослобођења би представљала трагедију ономе што Џеферсон већ показа у *Белешкама*, речено за расне разлике, дубоко урођене предрасуде, раздвајања која производе завршни резултат у рату између раса...“ (Lacy K. Ford, “Slavery and Racist Thought in the Old South: Reconsidering Race, Slavery and Power in a Slaveholding Society”, in: *Proceedings of the Fifth Annual Gilder Lehrman Center, International Conference at Yale University: Collective Degradation: Slavery and the Construction of Race*, (New Haven, Connecticut, 2003), 26–27.

додавани.¹⁸ Верске групе на Југу повукле су се са својих ранијих анти-ропских позиција, а друштва за укидање ропства почела су рапидно да губе чланове. У покушају да се црна боја коже трајно повеже са ропским статусом, јужне државе су почеле да протерују све слободне црнце, а веровање да ће ропство с временом нестати губило се. До 1806. године често су се могле чути речи попит оних Питер Ерлија (Peter Early) у Представничком дому Џорџије: „Рећи ћу истину: велика већина људи у јужним државама не сматра ропство злом.“¹⁹

Чињеница је да ниједан од најутицајнијих вођа није био спреман да енергичније покрене питање укидања ропства. Разлог је што су се очување Уније и укидање ропства сматрали као супротстављени циљеви. Нација је била у крчком стању чак и после победе у Рату за независност. Јавност, барем на Југу, није желела укидање ропства, а политички лидери су ишли линијом мањег отпора јер су и сами били власници робова. Џеферсон је у двадесетим и раним тридесетим годинама наследио око 175 робова на четири велика имања, што га је учинило једним од највећих робовласника у Вирџинији. Своју пажњу и ресурсе убрзо је усмерио на плантажу Монтичело. Као просветитељски мислилац пажљиво је бележио податке о раду своје плантаже помоћу часовника, лењира и вага, све у циљу постизања максималне економичности и ефикасности. Као робовласник, покушавао је да своје робове нагна да раде као зупчаници у машини, јер је себе сматрао за дизајнера механизма који ради у савршеној равнотежи: ако се смањи макар и један део снаге, целина ће се успорити. То је значило елиминисање било какве неактивности међу робовима: ни младост, ни старост, ни болест, ни временски услови нису били оправдање за застој у плантажном „погону“.

Међутим, постоје мишљења да је Џеферсон био свестан човечности својих робова. Обележје „благот“ робовласника у то време било је да, кад год је могуће, одржи робовске породице на окупу. Џеферсон је настојао да избегне физичко кажњавање робова, а данас нема поузданих доказа да је икада лично физички казнио неког роба. Међутим, био је познат и по делегирању кажњавања, али је ипак настојао да ангажује надзорнике који су се према робовима опходили на рационалан и хуман начин, а упозоравао их је да избегавају грубо поступање са њима. Проналажење таквих надзорника показало се као велики изазов: број надзорника које је ангажовао на Монтичелу премашио је двадесет, а неки од њих били су сурови – чак и по стандардима тог времена. Посебно се издвајао по окрутности надзорник Габријел Лили (Gabriel Lilly), који је радио на плантажи од 1801. до 1805. године. Лили је данас упамћен као неко ко је више пута

¹⁸ Више код: Douglas Blackmon, *A Slavery by Another Name: The Re-Enslavement of Black Americans from the Civil War to World War II*, (New York: Doubleday, 2008).

¹⁹ Транскрип говора Питера Ерлија видети у: Peter Early, “Speech in the U.S. House of Representatives”, June 17, 1806., *Pro-slavery Thought in the Old South*, William Summer Jenkins, (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1960), 55.

у једном дану бичевао седамнаестогодишњег роба, иако овај због болести није био у стању ни руку да подигне. Џеферсон је Лилија сматрао једним од бољих настојника, а разлог за његов одлазак са плантаже Монтичело у ствари се тицао новца – Лили је тражио да му се плата удвостручи.²⁰ Све Џеферсонове ставове по питању разумевања људских слобода обележавају овакве, мале и велике, контрадикторности. Оне ће бити у фокусу даљег бављења ликом и делом трећег америчког председника, али из угла личних односа. Стога и наслови великим словима акцентују различите аспекте Џеферсонове личности: у овом делу је то била јавна фигура (само Џеферсон, као симбол). Следе Џеферсон (по презимену) између приватног и јавног, Томас (по имену) између господара и пријатеља и, коначно, Ти Џеј (по иницијалима) између господара и потомства.

Џеферсон, Томас **ЏЕФЕРСОН**: човек од (не)поверења

Његово име се појављује само успутно, на маргинама и у фуснотама великих личности. Доминго, тамнопути слуга који је пратио једног револуционара од рођења Сједињених Држава до алпских долина Швајцарске, остаје упамћен по портрету Јана Јозефа Сикорског у Музеју пољске војске у Варшави.²¹ Његово име упућује на порекло из француске или шпанске колоније и сурову аритметику атлантске трговине робљем. Могуће је и да је прошао кроз Чарлстон, Њу Орленас или Филаделфију²² пре него што је ушао у орбиту човека чији је живот обележила борба за независност и слободу и у Новом и у Старом свету.

Први пут, посредно, Тадеуш Кошћушко (Tadeusz Kościuszko) помиње Доминга током боравка у Филаделфији након руског заробљеништва и поновног доласка у Америку. Ипак, по свој прилици, срили су се још раније, у Француској, 1797. године: „Доминго се у историјским изворима појављује као део Кошћушковог домаћинства... Ништа није познато о његовој породици, пореклу или претходном статусу“.²³ У новоформирану републику допутовали су заједно, Кошћушко као прослављени херој и Америчке и Пољске револуције. Био је у раним педесетим годинама живота и већ нарушеног здравља након вишегодишњег заточеништва. Кошћушко, који се страствено борио против ропства, односио се према Домингу не као према власништву, већ као слуги од поверења

²⁰ Lucia C. Stanton, *Those Who Labor for My Happiness: Slavery at Thomas Jefferson's Monticello*, (Charlottesville: University of Virginia Press, 2012), 146–154.

²¹ Jan Józef Sikorski, *A Portrait of Domingo, Kościuszko's Servant*, Polish Army Museum, Warsaw. Портрет доступан на: URL: <https://www.new-east-archive.org/articles/show/12214/black-lives-matter-europe-african-polish-tadeusz-kosciuszko-jean-lapierre-jabonowski-statues> (prist. 29.6.2025)

²² “Slavery and Remembrance”, 2014, Colonial Williamsburg. Пројекат и изложба доступни на: URL: <https://research.colonialwilliamsburg.org/projects/slavery-and-remembrance/> (prist. 29.6.2025)

²³ Gary B. Nash and Graham Russell Gao Hodges, *Friends of Liberty: A Tale of Three Patriots, Two Revolutions, and the Betrayal that Divided a Nation*, (New York: Basic Books, 2008), 207.

и пријатељу. Доминго је постао најближи Кошћушков пратилац као болничар (од превијања рана до припреме хране), организатор преписки и сапутник (у Француској и касније у Солотурну у Швајцарској од 1801. до 1817. године).²⁴ Није потврђено, али да се наслутити да је Доминго био плаћен за свој рад. Ипак, опсег Домингове слободе остаје отворено питање јер је било условљено расом. Можемо претпоставити да је могао да се креће, али не и да оде по сопственој вољи, могао је да ради и зарађује, али не и да поседује ствари. Није позната ни Домингова судбина након Кошћушкове смрти: не знамо где је сахрањен, нема га у Кошћушковом тестаменту, нити има познатих потомака.

Кошћушко је био свестан својих радикалних ставова у времену које је тражило велике компромисе. Ипак, однос Доминга и Кошћушка пре би се дао дефинисати са људске, а не историјске и друштвене перспективе. Пољски револуционар је последњих двадесет година живота био ћутљив и нетрпељив човек, завистан од Димингове, неге. Оно што на маркира почетак њихове двадесетогодишње блискости је Кошћушков тестамент остављен Томасу Џеферсону на испуњење 1798. године. О овоме ће, пак, бити више речи касније.

Осврнимо се на сличан портрет, симбол другачије биографије од Домингове. Портрети су прилично слични иконографски, па и стилски: тричетвртински окрет тела, тамнија позадина, упечатљив поглед, бела кошуља која контрастира тону остатка слике. Доминго изгледа млађе, али не толико одлучно као старији мушкарац. Он у левој руци снажно држи штап чији је рукохват стилизован и бео. Изгледа као да готово стиснутом песницом леве руке прави покрет унапред – ка нама, посматрачима. Овај други портрет представља Агрипу Хала (Agrippa Hull),²⁵ још једног Кошћушковог пријатеља из времена борбе у Сједињеним Државама.

Тадеуша Кошћушка и Агрипу Хала веже једно од најнеобичнијих међурасних пријатељстава у доба Америчке револуције, које одражава идеале слободе, једнакости и узајамног поштовања који су били ретки нарочито у друштву дубоко обликованом ропством и расном хијерархијом. Критике ропства које су буктале у Кошћушковој свести уобличене су Рејналовим радикалним идејама о антиропству и антиколонијализму изнетим у једном запаљививом трактату²⁶, који је експлодирао снагом метеора у културним круговима Париза 1770. године.²⁷ Кошћушко, као ситни властелин у окупираној и подељеној земљи, с вером

²⁴ Ibid, 208–213.

²⁵ Unknown painter, *Agrippa Hull 1848 Portrait*, Stockbridge Library, Museum & Archives. Портрет је доступан на: URL: <https://www.nps.gov/vafo/learn/historyculture/agrippa-hull.htm> (prist. 29.6.2025). Ово је, за сада, једини портрет Агрипе Хала, а настао је по дагеротипији Ансона Кларка (Anson Clark) из 1844. године.

²⁶ У питању је: Guillaume-Thomas Raynal, *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes*, edition 3, (Geneva: Jean-Léonard Pellet, 1780).

²⁷ G. Nash and G. Hodges, *Friends of Liberty*, 34.

у исте слободе за све људе, поистоветио је антиропску борбу са вишевековном борбом пољског сељаштва.

Агрипа Хал рођен је као слободан човек у Стокбрицу у Масачусетсу 1759. године. Ступио је у Континенталну војску када је имао осамнаест година и служио је у њој више од шест година. Додељен је Кошћушку као ађутант око 1780. године. Заједно су издржали више од 1.500 дана у неким од најсуровијих услова рата, што је било искуство које их је дефинисало.²⁸ Кошћушко и Хал су били сведоци многих храбрих дела црначких трупа, а посебно у крвавој и одлучујућој бици између енглеских и америчких трупа. Но, ретко шта је званично документовано – на слици Вилијама Ранија (William Ranney) *Битка код Коупенса*²⁹ приказан је тамнопути дечак који пуцајући из пиштоља спасава живот поручнику Вилијему Вашингтону. Овде је ипак реч о уметничкој слободи шест деценија након стварног догађаја – нема проверивих података да је дечак био Афроамериканец иако су момци у његовој улози (батлера) углавном то били.

Хал је обављао многе функције за Кошћушка као ађутант: бринуо о његовој опреми, достављао преписку и старао се о његовим потребама на терену. Кошћушко је истицао да је Агрипа стално био са њим понашајући се веома интелигентно и достојанствено. Када су се растали након рата, више се никада нису срели. Хал није прихватио Кошћушков позив да оде са њим Пољску, вратио се у свој родни Стокбриц, живео скромно и био веома поштован. Али, 1831. године кренуо је на своје последње путовање ван Стокбрица – до Вест Поинта.³⁰ Пројекат утврђења, а данас дом чувене Војне академије, израдио је управо Кошћушко. Хал је извесно био узбуђен због овог путовања, јер је пола века раније са Кошћушком провео неколико месеци на изградњи утврђења. Нема сумње да су Хал и остатак групе посетили и први Кошћушков споменик на свету, подигнут само неколико година раније захваљујући донацијама кадета Вест Поинта.

Зашто су нам биле потребне ове две цртице о међурасном пријатељству? Иако никада није имао прилику да упозна Доминга, а са Агрипом Халом се срео једном или два пута и вероватно није разменио ни реч³¹ Томас Џеферсон им је индиректно остао дужан – не лично, али морално свакако. Тадеуша Кошћушка Џеферсон је, извесно је, врло добро познавао. Кошћушко је имао величанствен дочек у Филаделфији августа 1797. године након протеривања из родне Пољске: народ га је носио кроз улице, а Џеферсон, тада потпредседник САД, посећивао

²⁸ Ibid, II.

²⁹ William Tylee Ranney, *The Battle of Cowpens* (1845), South Carolina State House Senate Chamber. Доступна на: URL: https://arw.fandom.com/wiki/Battle_of_Cowpens (prist. 20.6.2025)

³⁰ Catharine Maria Sedgwick, "West Point", in: *Juvenile Miscellany*, ed. Lydia M. Child, (November and December 1833), 237–245. URL: <https://sedgwickstories.omeka.net/items/show/42> (prist. 11.6.2025)

³¹ G. Nash and G. Hodges, *Friends of Liberty*, I.

га је у његовом привременом смештају, која је данас меморијална кућа под управом Националних паркова.³² Разменили су и велики број писама. Њихова преписка је почела око 1797. године, након што су обојица изградили репутацију бораца за слободу: Кошћушко на бојном пољу, а нарочито као инжењер војних утврђења, а Џеферсон у области политичке филозофије. Њихово пријатељство било је топло, лично и проткано веома сличним идеолошким погледима. Међутим, овај однос дубоко је компромитован последњом жељом Пољака, односно одбијањем Томаса Џеферсона да је испуни.

Кошћушко је написао тестамент 1798. године током боравка у Филаделфији и оставио га на испуњење Џеферсону: „Овим овлашћујем свог пријатеља Томаса Џеферсона... да целокупну ту суму [Кошћушкове заостале плате и додељено земљиште у Сједињеним Државама у вредности од око тадашњих 17.000 долара] употреби за откуп црнаца, било његових или других, и да им у моје име дарује слободу; да им обезбеди образовање у занатима или на други начин, и да их подучи њиховим дужностима као грађана“.³³ Ово је био експлицитан и практичан тест, а Кошћушко је имао поверења да ће његов пријатељ моћи да изнесе ово морално бреме. Уједно, била је то шанса за Џеферсона да делује у складу са својим (тадашњим) ставовима о ропству. Иако је јавно прихватио поверење које му је Кошћушко указао – одговорио је да је примио писмо и да прихвата обавезу – Џеферсон је у својим познијим годинама одбио да делује као извршилац тестамент³⁴, позивајући се на старост и правне компликације. Ту дужност је пренео на друге. Након година парничења и спорова, нарочито међу Кошћушковим наследницима из Пољске, тестамент никада није спроведен, и ниједан роб није добио слободу захваљујући Кошћушковој заоставштини. Ово је једно од највећих помрачења Џеферсонових идеала, пропуштена морална прилика да премости јаз између својих просветитељских идеала и дубоко укореењеног живота као робовласника. Џеферсон је умро на педесетогодишњицу *Декларације о независности* 1826. године.

Пријатељство Џеферсона и Кошћушка симболизује противуречности епохе: слобода се проповедала, али се није упражњавала, те Кошћушков тестамент, на неки начин представља вертикалу по којој се мере Џеферсонови морални падови. Иако је разумевање њиховог односа примарно важно због разумевања транснационалних веза у револуционарним токовима с краја 19. века, може се

³² Thaddeus National Memorial, National Memorial Pennsylvania, National Park Service. URL: <https://www.nps.gov/thko/index.htm> (prist. 22.6.2025)

³³ “Will of Tadeusz Kosciuszko”, May 5, 1798, *National Archives: Founders Online*. URL: <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/01-30-02-0230> (prist. 12.6.2025)

³⁴ Alex Storozynski, *The Peasant Prince*, (New York: St. Martin’s Press, 2009), 198–215. Писмо Кошћушка Џеферсону 1816. године послато је из гзиле у Солотурну и једно је од последњих у којем Кошћушко изражава наставак забринутости због „америчког случаја“.

тумачити и на нивоу граница просветитељских идеала и као огледало реалности (сваког) времена: нису све визије слободе једнаке нити једнако важне.

Цеферсон, ТОМАС Цеферсон: власник права на реч

Током 2015. године, уређивао сам четврти по реду међународни зборник *Нечујни гласови* који је у фокусу имао теме заборављених, маргинализованих, обесправљених у интерпретацијама музеја на отвореном. Стивен Силс (Stephen Seals), тада руководилац интерпретативних програма, послао је интригантан рад који је спајао лична сећања Афроамериканца са перформативним аспекти-ма Колонијалног Вилијамсбурга. Написао је: „[...] на игралишту, мој друг Чејс Богс (Chase Boggs) ме током расправе назвао речју која почиње словом Н. И да, до данашњег дана се сећам како сам се осећао тог тренутка [...] Сазнање да су робови били црни као и ја, и да су толико дуго мучени учинило је да ме тако младог буде срамота своје прошлости. [...] Ако нам наша прошлост помаже да сазнамо ко смо, шта сам ја онда мислио о себи?“³⁵

Две године касније обрео сам се у Колонијалном Вилијамсбургу као први добитник CWF/EXARC стипендије³⁶. Музеј је познат по свом метафоричном преласку Рубикона – готово све музејске интерпретације имају театарске форме.³⁷ Ни читав месец у овом малом месту, а великом музеју, није био довољан да испратим све програме.³⁸ Неколико њих је скретало пажњу јер се, супротно увраженом мишљењу, музеј бавио „тешком“ историјом још од средине осам-десетих година 20. века. Но, најинтригантније су оне представе које се тичу свакодневица које посредно обликују велике приче из прошлости, набијене су емоцијама, а оне су базични састојак за разумевање (и прихватање) прошлости која нас и даље оптерећује у међуљудским односима, загађује предрасудама и стереотипима.³⁹

³⁵ Стивен Силс, „Хуманизовање нехуманих“, *Музеји на отвореном: Нечујни гласови*, ур. Никола Крстовић, (Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо село“, 2015), 17–18.

³⁶ Ради се о стипендији: The 2017 John D. Rockefeller, Jr. Library of the Colonial Williamsburg Foundation and EXARC Fellowship. URL: <https://dev.exarc.net/history/2017-colonial-williamsburg-foundation-exarc-fellowship> (prist. 21.6.2025)

³⁷ Видети детаљније у: Cary Carson, *Becoming Americans: Our Struggle to be both Free and Equal. A Plan of Thematic Interpretation, Teaching History at Colonial Williamsburg*, (Williamsburg: Colonial Williamsburg, 2002), 4.; Никола Крстовић, *Музеји на отвореном: Живети или оживети свакодневицу*, (Сирогојно: Музеј на отвореном „Старо село“ и Београд: Центар за музеологију и херитологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, 2014), 131.

³⁸ Nikola Krstović, „Izgubljeno/Nadeno (u prevodu): Kolonijalni Viliјamsburg“, *Nikola Krstović Sense Heritage*, objavljeno 31. avgusta 2017. URL: <https://nikolakrstovic.wixsite.com/senseheritage/blog-cw-1> (prist. 15.6.2025)

³⁹ Nikola Krstović, “History in Motion: Colonial Williamsburg”, *EXARC Journal*, Issue 2018/2. URL: <https://exarc.net/issue-2018-2/aom/history-motion-colonial-williamsburg> (18.6.2025); Nikola

Једна од таквих театрализација задире и у ову тему – прича о Јупитеру (вероватно) Евансу. Музејски интерпретатор Колонијалног Вилијамсбурга, глумач Цамар Џонс (Jamar Jones), портретисао је Јупитера, не само у музеју, већ и у Монтичелу и то са „два“ Џеферсона.⁴⁰ Ко је био Јупитер? И зашто је значајан за нашу анализу? Пре одговора на ова питања прођимо накратко кроз Џеферсонов осврт на међусобне односе деце у робовласничким околностима и импликације које ти односи имају на друштво. Секвенца из *Белешки* драгоцен је и за разумевање историјских факата, али и за грађење структура баштинских интерпретација, посебно Јупитера.

По Џеферсону, образовање младих у Вирџинији тешко да је могло од њих да направи нешто друго до тиране. Посебно се то односи на оне који су, као и он, рано детињство провели на некој од великих плантажа. Деца плантажера су време проводила са децом робова а резултат је, по Џеферсоновом мишљењу, био то да су се заправо школовали у тиранији. „Читав однос између господара и роба“, написао је у једном пасусу у својим *Белешкама*, „представља стално тренирање најбурнијих страсти, непрекидног деспотизма са једне стране, и понижавајућег покоравања са друге. Наша деца то гледају и уче да то опонашају... Родитељ виче, дете гледа, памти бес, понаша се исто у кругу млађих робова, даје одушка најгорим страстима, и тако негујући је, образујући се и свакодневно увежбавајући се у тиранији, не може а да касније не буде подложно тим одвратним особинама“. Вирџинија је оскудевала у школама, а њене велике плантаже надоместиле су овај недостатак, али као школе порока и тираније. „Човек мора да буде чудо природе“, закључује Џеферсон „ако може да сачува своје манире и морал непоковане у таквим околностима“.⁴¹

Вратимо се на малопређашње питање идентитета Јупитера. Рођен је као роб исте године кад и Томас Џеферсон (1743) на плантажи која је била у власништву Џеферсоновог оца. Јупитерова мајка била је робиња па је, по законима Вирџиније, то морао бити и он. Али, Јупитер је одрастао заједно са Томасом. По интерпретираним сећањима из Монтичела и Колонијалног Вилијамсбурга ословљавали су се са Том и Јуба. Јупитер је у једном моменту схватио да је

Krstović, “Museums OFF boundaries. Museums through “devised theatre”, heritage as contemplative performance”, in: *Des lieux pour penser: musées, bibliothèques, théâtres*, ed. Flore Garcin Marrou, Françoise Mairesse and Aurélie Mouton-Rezzouk, (Paris: ICOM-ICOFOM, 2018), 186–191.

⁴⁰ Jamar Jones and Kurt Smith, *Nation Builders Discuss the Institution of Slavery and Across the Board*, Colonial Williamsburg (Hennage Auditorium at the Art Museum) Black History Month reenactment, 2018–2022. URL: <https://www.yurview.com/shows/living757/colonial-williamsburg-showcases-black-history/> (prist. 18.5.2025); Jamar Jones and Bill Barker, *Live Q&A: Thomas Jefferson & Jupiter Evans*, State Historic Site and Foundation Monticello reenactment: 2017–2020, streamed on YouTube in 2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oWjo-BurIoI> (prist. 19.5.2025)

⁴¹ Thomas Jefferson, *Notes on the State of Virginia*, (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1955), 162.

уместо друга Јубе постао власништво господара Цеферсона, „повлашћен“ задужењем да буде лични слуга. Јупитер је имао живахан карактер, смисао за хумор и био је повереник за важне задатке – али никада није постао заиста слободан. Путовао је са Цеферсоном, бринуо се о његовој гардероби, стварима и обавезама и свакодневно му служио. Ова блискост дала је Јупитеру посебан статус међу робовима. Уживао је чак и у благодетима неформалног односа са Цеферсоном које други нису имали: неки су га можда видели као Томасовог „пријатеља“, иако би ту тврдњу данас требало разумети са дозом опреза. Појам пријатељства у овом контексту је веома сложен. Јупитер није имао правну самосталност, а Цеферсон је, без обзира на извесну емоционалну повезаност, имао потпуну власт над његовим животом. Оно што се савременим очима може учинити као пријатељство, ако склонимо у страну друштвено условљене концепте, било је дубоко укорено у идеји хијерархије власништва и контроле. Цеферсон је помињао Јупитера у својим писмима, понекад са наклоношћу, али често с покровитељским тоном типичним за робовласнички тон јужњачког патернализма. У музејској интерпретацији Џамар Џонс, одговарајући на питања посетилаца примећује велику разлику у вредносним системима Томаса Цеферсона пре и након 1780. године: од заступника слободе до ћутања и тихог слагања са ропством.

Ове интерпретације су гласови које је доскора било немогуће чути јер нема ниједне друге визуре изузев Цеферсонове. То отвара простор и за психолошко разумевање сопствене позиције – од „пријатеља Тома“ до имовине господара Цеферсона баш у време писања *Белешки* – што је веома важно за разумевање присутног расизма. Негативни коментари на интерпретације се готово увек односе на Џонсову улогу: „Зашто демонизује икону стварања нације?“, чиме се персонализује позиција интерпретатора, без дубљег промишљања да је то музејски израз. Али, на то питање одговора и Бил Баркер (Bill Barker) (у улози Цеферсона у Монтичелу): „То није демонизација, то је процес исцељења који и даље траје због системског расизма“. На констатације да је непријатно суочити се са таквим тумачењима, Џонс констатује: „И треба да је непријатно. Јер истина и потрага за њом и јесте непријатан процес“.⁴² Јан Асман (Jan Assmann) је тврдио: „И док оно што се десило заувек остаје као чињеница, променљиво је једино њено тумачење“⁴³. Међутим, остаје отворено питање да ли је *оно* што се десило заиста *све* што се десило. То доводи у питање и целовитост чињенице. Ослањајући се на Асманову тврдњу Милица Маројевић каже: „У том смислу историја није ни славна ни срамна, већ то може бити само наш однос према њој“, веома прецизно препознајући да је питање права на говор у трансформацији

⁴² J. Jones and B. Barker, *Live Q&A*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oWjo-BurIoI> (prist. 19.5.2025)

⁴³ Jan Assmann, *Kultura pamćenja*, (Beograd: Prosveta, 2011), 16–28.

историје и прошлости у баштину веома важно и „тесно повезан[о] са консензусом ко одлучује шта ће се, због чега и на који начин памтити, интерпретирати и презентовати“.⁴⁴

Вратимо се још мало односу Томас–Јупитер. Почетком 1790-их Јупитерово здравље и покретљивост су почели да слабе. Џеферсон је написао да је Јупитер постао сувише стар за службу, те га је 1794. отпустио из личне службе и доделио му лакше задатке, а касније је и ослобођен, иако ни по једној документацији није јасно када и како се то догодило. Умро је недуго затим, око 1800. године. Џеферсон, аутор фразе „сви људи су створени једнаки“ зависио је и лично од робова, укључујући и оне који су му били најближи. Њихов однос је прозор у свакодневну реалност америчког ропства: место где су наклоност и доминација коегзистирале у нелагодној спрези, и где су чак и најинтимнији односи били обликовани моћи, расом и законима. Али, рекло би се, највише осећајем за бизнис – Џеферсон је монетизовао људе тврдећи да има годишњи раст од четири процента захваљујући поседовању робова и њиховој репродукцији. Посаветовао је и пријатеља који је био пред банкротом да уложи све преостале паре у куповину земље и црнаца (робова), јер они заједно доносе од пет до десет процената раста годишње. Назвао је то „тихим профитом“.⁴⁵ Спрега емотивне и пословне визуре уводи нас у последње поглавље овог прегледа.

ТИ ЦЕЈ, „МУЖ“ И ОТАЦ НЕВИДЉИВИХ

План еманципације робова изазивао је бројне полемике. Политичар са вероватно најмање практичном визијом био је управо Томас Џеферсон. Предлагао је, у већ поменути *Белешкама о стању државе Вирџиније*, ослобађање робова али оних рођених тек након доношења закона. Додатно, робови не би одмах по рођењу постали слободни. Предлагао је да остану са родитељима (и власницима) до одређеног узраста, а затим да буду образовани о јавном трошку и оспособљени за пољопривреду, занате или науке, у складу са својим способностима: девојке до осамнаесте године, а момци до двадесет прве године. Потом би их требало колонизовати тамо где би у том тренутку било најпогодније уз опскрбљење оружјем, алатима, семенима, паровима домаћих животиња, и др. Били би проглашени слободним и независним народом, под заштитом и савез-

⁴⁴ Милица С. Божић Маројевић, „Памћење спорних легата прошлости или кад култура сећања устукне пред културом поништавања“, *Зборник радова Филозофског Факултета*, III (4), 2022, 261–262.

⁴⁵ Henry Wiencek, “Master of the Mountain: Thomas Jefferson and His Slaves”. Banner Lecture in Virginia Museum of History and Culture, February 7, 2013, 28’–30’. URL: <https://virginiahistory.org/learn/master-mountain-thomas-jefferson-and-his-slaves-0> (prist. 22.6.2025).

ништвом Сједињених Држава.⁴⁶ Укратко, Џеферсон је желео еманципацију са депортацијом. Веровао је да робови имају право на слободу, али ако би било по његовом, то право би морали да остварују ван граница Сједињених Држава. Но, како је речено, ово је био и најмање практичан предлог, што мора да је било сасвим јасно и самом Џеферсону.

Према доступним подацима, ово је једини јасно формулисан разлог који је Томас Џеферсон икада навео као објашњење зашто није ослободио сопствене робове. Уколико је сматрао да еманципација робова мора да буде условљена њиховим иселењем из Сједињених Америчких Држава, што је став који је јавно заступао у ширем друштвеном контексту, онда се тај услов, по свој прилици, односио и на његове личне робове. С обзиром на то да такав услов током његовог живота није био испуњен, може се закључити да је управо у томе лежало његово оправдање за неизвршену еманципацију оних које је лично држао у ропству.⁴⁷ Аргументи које Џеферсон наводи као окосницу свог плана за депортацију имају два оправдања.

Прво је већ поменуто: веровао је у постојање значајних расних разлика и тврдио да су оне урођене и непроменљиве. Као доказ за ту тврдњу, навео је како је посматрао „унапређење црнаца у уму и телу“ када дође до мешања са белцима, што је описао као процес уздицања за црнце, а понижења за белце. Бринуо се да ће, када робови добију слободу, „упрљати крв својих господара“, што га је навело да каже да ће у Сједињеним Државама „бити потребан један други корак ка еманципацији, непознат у историји“. Сматрао је да би након ослобођења требало да им се одузме свака могућност за расно мешање. У писму написаном пред крај живота, изричито се позвао на свој предлог из *Бележака* стар готово педесет година и додао да „никада није могао да замисли неки други практичан план“.⁴⁸

Друго оправдање које је Џеферсон навео било је његово уверење да би масовна еманципација довела до расног рата. „Дубоко укоренење предрасуде које гаје белци, десетине хиљада сећања која црнци имају на неправде које су претрпели, нове провокације, стварне разлике које је природа направила, и многе друге околности поделиће нас у зараћене таборе и произвести потресе који никада неће престати, осим истребљењем једне или друге расе.“⁴⁹ Џеферсон није могао да замисли још један велики експеримент – демократију у најширем смислу. Сматрао је да би било неоствариво да црнци и белци коегзистирају у

⁴⁶ T. Jefferson, *Notes*, 162–163.

⁴⁷ Paul Finkelman, *Slavery and the Founders: Race and Liberty in the Age of Jefferson*, Second Edition, (Armonk: M.E. Sharpe, 2001), 148–151.

⁴⁸ Nicholas Guyatt, *Bind Us Apart: How Enlightened Americans Invented Racial Segregation*, (Oxford: OUP Oxford, 2016), 5–16.; T. Jefferson, *Notes*, 138–143.

⁴⁹ T. Jefferson, *Notes*, 149–150.

хармонији као политички једнаки. „Дубоко укоренење предрасуде које гаје белци,“ како се Џеферсон изразио, створиле су дубоке расне поделе у читавој земљи и истовремено очајне услове живота за црнце – без обзира на то да ли су били слободни или поробљени. Алексис де Токвил (Alexis de Tocqueville) је, отприлике деценију након Џеферсонове смрти, запазио да слободни црнци у градовима на Северу чине најнижу класу. Они су били осуђени и законом и јавним мишљењем на наслеђено стање понижења и беде.⁵⁰ Америчко робовласништво, посебно у облику у којем се развило као покретна имовина (chattel slavery)⁵¹, било је изразито сурово. Покушај да се обједине предлози о еманципацији, ставови о раси, анализе о суровости ропства које квари карактер свих укључених и, коначно, тврдње о (па и упражњавање) моралне супериорности како би се избегло неминовно кварење карактера, ствара потпуну какофонију мисли о Џеферсону. У тој збрци, ипак има још простора за преиспитивање још једног вредносног компаса: његово потомство из вишедеценијске љубавне (сексуалне) везе са много млађом ропкињом. Можемо почети разбијањем једног мита: Џеферсон ипак није био толико против расног мешања. Истини за вољу, ова робиња је описивана као „готово бела“.

Џеферсон се у Монтичелу трудио да не оправда самостворену слику о моралној неподривености власника робова: када је, на пример, његов роб Фил Хабард (Phil Hubbard) побегао, а потом ухваћен, Џеферсон је наредио да не буде кажњен. Дозвољавао је поузданим робовима (Јупитеру) да самостално путују широм Вирџиније, чак и са великим количинама новца. Слично, мешовита породица Хемингс била је третирана као посебна каста изнад осталих робова: добијали су нешто боље куће, више одеће и већу слободу кретања, иако су његови робови, по тадашњим стандардима, живели у релативно пристојним условима. Ипак, једини робови које је Џеферсон ослободио тестаментом били су чланови породице Хемингс.

Но, ко су били Хемингси? А посебно, ко је била Сали?

Филм „Џеферсон у Паризу“ изашао је 1995. године, али није прошао нарочито запажено. Радња филма прати Џеферсона док је био амбасадор у Француској (1784–1789). Са њим је његова ћерка из јединог званичног брака са, тада већ покојном, супругом Мартом. Нешто касније им се придружује и млада робиња из Монтичела, Сали Хемингс (Sally Hemings). О почетку њихове

⁵⁰ Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, (Vintage Books, 1990), 378–383. (Оригинал је објављен у два тома 1835. (том I) и 1840. (том II): том I, део II, поглавље XVIII: Future Condition of the Three Races in the United States – Part III).

⁵¹ Једну од бољих илустрација робова као покретне имовине у Колонијалном Вилијамсбургу понудио је програм „Савршен украс“ (Perfect Adornment) – то је за простор и вођење (посетилаца) прилагођена представа у неколико историјских објеката. У извођењу четири интерпретаторке, перформанс се бави „недоумицама“ господарке: да ли да задржи огрлицу или ропкињу иако су „пријатељице“ још од детињства.

емотивно-сексуалне везе када је имао четрдесет и четири, а она само четрнаест година срамежљиво је писано и у научној литератури.⁵² Наратив у филму заснована је на усменом казивању Медисона (Madison) – сина Џеферсона и Хемингсове. Прича започиње 1873. године у Охају, где се, у реалности, породица Сали Хемингс највероватније настанила након стицања слободе Џеферсоновим тестаментом. Међутим, Медисонове „мемоари“ који су у форми сведочењаа предочени новинару Самјуелу Ветмору (Samuel Wetmore) су заиста и објављени.⁵³ Ово сведочење је прво, јавно објављено признање потомка Хемингсових о свом пореклу. Деценијама је игнорисано или оспоравано, све док ДНК тестирање 1998. године није недвосмислено доказало тврдње да је Томас Џеферсон био отац најмање једног детета Сали Хемингс.⁵⁴

Убрзо након филма, а посебно након ДНК потврде и жеђи за њом у медијима, у популарној емисији Опре Винфри (Oprah Winfrey) по први пут су се сусрели бели и црни наследници Томаса Џеферсона из брака са Мартом, односно везе са Сали. Овај „200 година стар секс-скандал“ како га је најавила водитељка, вратио се у жижку јавности јер је Фондација „Томас Џеферсон“ затражила да се на званичном гробљу у Монтичелу црни наследници сахрањују заједно са белим којима је то право гарантовано рођењем. Разлог је био борба против расне дискриминације – једини стварни доказ припадања званичној фамилији Џеферсон такође је била орална историја.⁵⁵ Испоставило се да су тек биолошки докази променили наратив и „истину“ привилегованих.

О Сали Хемингс, која је приде била и полусестра Џеферсонове супруге Марте, а постала „имовина“ Џеферсона захваљујући миразу,⁵⁶ писано је и пре Медисонових „мемоара“, али у фикцији: Вилијем Велс Браун (William Wells Brown), познат и као први објављивани афроамерички писац, одбегли роб из Кентакија, објавио је роман „Клотел: Председникова кћер“ у Лондону 1853. године.⁵⁷ Тек у другој половини 20. века, а нарочито крајем прошлог миленијум-

⁵² Annette Gordon-Reed, *Thomas Jefferson and Sally Hemings: An American Controversy*, (Charlottesville, University Press of Virginia, 1998), 8

⁵³ *Recollection of Madison Hemings* (As published in the *Pike County Republican*, Waverly, Ohio, March 13, 1873), Slave memories oral histories, Monticello. URL: <https://www.monticello.org/slavery/people-en-slaved-at-monticello/slave-memoirs-oral-histories/recollections-of-madison-hemings/> (prist. 15.5.2025)

⁵⁴ “The secret family of Thomas Jefferson”, Cal State East Bay: C. E. Smith Museum of Anthropology. URL: <https://www.csueastbay.edu/museum/pre-exhibit/dna/history-jefferson.html> (prist. 15.5.2025)

⁵⁵ “Thomas Jefferson's Black & White Relatives Meet Each Other”, *The Oprah Winfrey Show OWN*, July 17, 2020. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=907022103924726> (prist. 22.5.2025)

⁵⁶ “Martha Jefferson and Sally Hemings are half-sisters. What do they share?”, Monticello Foundation, URL: <https://www.monticello.org/sallyhemings/> (17.5.2025)

⁵⁷ Роман прати Клотел, фиктивну ћерку Томаса Џеферсона и Сали Хемингс, која је продата у ропство. Иако је дело фикција, инспирисано је популарним гласинама и тадашњим јавним

ма, појављује се читав низ издања о вези Сали Хемингс са трећим америчким председником⁵⁸. Медијски створено стање „шока“ трансформисало је „истину о којој сви све знају“ у званичан и саставни део савременог поимања идентитета нације. Иако је већина ових издања имала научни карактер медијска помпа „гурала“ их је у категорију трилера и сензационалних интерпретативних приступа у духу касног постмодернизма.

Паралелно са серијом публикација, музејски интерпретативни програми прате и оживљавају потиснуту прошлост. Изложбу „Ропство у Џеферсоновом Монтичелу: Парадокс слободе“ организовали су Национални музеј афроамеричке историје и културе (НМААНС) и поменута Фондација из Монтичела 2012. године. Изложба је постављена у Националном музеју америчке историје у Вашингтону од 27. јануара до 14. октобра 2012. године.⁵⁹ Експонат-тизер изложбе је статуа Томаса Џеферсона, окружена зиданим блоковима на којима су урезана имена свих 607 Џеферсонових робова. Поред Хемингсових на изложби су приказани животи још шест породица – Жилет; Хернс, Фосетс, Грејндерс и Хабард (Gillettes, Hens, Fossetts, Grangers и Hubbard).

Реконструкција куће Сали Хемингс у Монтичелу (2017–2018) представља један од најзначајнијих корака ка ревизији устаљене нарације о Томасу Џеферсону и укључивању гласова поробљених из Монтичела у званичну историју. Тим историчара и археолога је комбиновао историјске записе, дневнике посетилаца на имању, архитектонске нацрте и физичка ископавања како би потврдио да је тај простор заиста био онај у којем је Сали Хемингс живела крајем 18. века након повратка из Француске.⁶⁰ Кућа Хемингсове налази(ла) се на Малбери Роу, радној зони у Монтичелу у којој су се налазиле радионице, смештај за робове, пушионице, складишта и друга привредна инфраструктура. Кућа је заправо тек једна просторија, скромна, без прозора, чиме се појачава осећај затворености, илуструјући услове у којима је живела једна од најпознатијих поробљених жена

спекулацијама о томе да је Џеферсон имао децу са Сали Хемингс. *Клотел* је пионирски текст афроамеричке књижевности и један од првих романа који директно повезује сексуално ропство и политичку моћ. (William Wells Brown, *Clotel; Or, The President's Daughter: A Narrative of Slave Life in the United States*, Project Gutenberg, 2020. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/2046> (prist. 14.5.2025))

⁵⁸ Хронологија значајнијих издања: Fawn McKay Brodie, *Thomas Jefferson: An Intimate History*, 1974; Barbara Chase-Riboud, *Sally Hemings*, 1979; Steve Erickson, *Arc d'X*, 1993; Stephanie Dray and Laura Kamoie, *America's First Daughter*, 2016; Stephen O'Connell, *Thomas Jefferson Dreams of Sally Hemings*, 2016.

⁵⁹ *Slavery at Jefferson's Monticello: Paradox of Liberty*, January 27, 2012–October 14, 2012, Smithsonian, National Museum of American History, Behring Center. URL: <https://www.si.edu/exhibitions/slavery-jeffersons-monticello-paradox-liberty%3Aevent-exhib-4757> (prist. 19.6.2025)

⁶⁰ Michael Cottman, “Historians Uncover Slave Quarters of Sally Hemings at Thomas Jefferson’s Monticello”, *NBC News*, Published on July 3, 2017. URL: <https://www.nbcnews.com/news/nbcblk/thomas-jefferson-sally-hemings-living-quarters-found-n771261> (prist. 22.6.2025)

у америчкој историји. Идеја је и да буде контрапункт кући Томаса Џеферсона, мења визуелну и емоционалну равнотежу простора и суочава посетиоце с парадоксом слободе између теорије и свакодневице: сви људи (ни)су створени једнаки – шест стотина су били власништво једног човека, председника државе. Циљ је потпуна интеграција приче о ропству у доживљај Монтичела. Ово је део шире иницијативе Фондације да се „да тон тишини“ поробљених (*Getting Word*), истраживачког пројекта и одељења на историјском локалитету који документују потомке поробљених из Монтичела.⁶¹ Преко две стотине интервјуа су део архивског и изложбеног материјала. Њима је омогућен барем шапат. Милиони су остали у тишини.

Закључак

Парадоксалност историзованог профила и дела Томаса Џеферсона, следбеника просветитељских начела, а потом и највећег робовласника Вирџиније, један је од најрепрезентативнијих примера напетости између идеолошких и етичких принципа у америчком и глобалном контексту. Амбивалентност коју овај парадокс носи, нарочито по питањима (зло)употребе моћи, расе и економије, рефлектује се како у академској литератури, тако и у савременим музејским праксама. Однос према Џеферсону не представља само питање историјске процене, већ и епистемолошко питање права и слободе говора у име прошлости? Савремене музејске праксе, попут реконструкције просторија у Монтичелу, театарских интерпретација у Колонијалном Вилијамсбургу или истраживачких пројеката који се базирају на усменој историји указују на трансформацију културе сећања од хероизације ка укључивости. Оне настоје да обезбеде простор за гласове поробљених, утишаних или обесправљених. Тиме се омогућава полифоно тумачење наслеђа које је обогачено изазовним питањима о прошлости, али и садашњости, бременитим културним, расним и моралним дилемама. Како примећује Гордон Рид (*Annette Gordon-Reed*) „Џеферсонова величина не нестаје када се признају његове противуречности; управо у тим противуречностима постаје јаснија његова човечност – и његова ограничења“.⁶² Када је вођена критичким, али и приступом контекстуализованим у савременим просторима идеја, анализа не тежи рехабилитацији нити осуди,

⁶¹ *Getting Word*, Monticello. URL: <https://gettingword.monticello.org/> (prist. 22.5.2025). Одељење за усмену историју и истраживање афроамеричке заједнице у оквиру Монтичела основано је 1993. године са циљем да бележи и сачува породичне историје више од шест стотина људи које је Џеферсон држао као робове током свог живота.

⁶² *Annette Gordon-Reed, The Hemingses of Monticello: An American Family*, (New York: W. W. Norton & Company, 2008), 321.

већ разумевању динамичног односа између идеала и стварности, појединача и система, прошлости и њене јавне репрезентације данас.

Izvori i literatura

- De Tocqueville, Alexis. *Democracy in America*. Vintage Books, 1990.
- Declaration of independance*. National Archives: America's Founding Documents. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration> (pristupljeno 26.6.2025).
- Jefferson, Thomas. "Legal Argument in Howell v. Netherland (ca. 1770)." *The Papers of Thomas Jefferson*. Volume 1. Edited by Julian P. Boyd et al. Princeton: Princeton University Press, 1950.
- Jefferson, Thomas. *Notes on the State of Virginia*. Edited by William Peden. University of North Carolina Press, 1955.
- Kant, Imanuel. „Odgovor na pitanje: Šta je prosvেćenost?“. U: *Um i sloboda*. Immanuel Kant. Beograd, 1974, 43–48.
- Lok, Džon. *Dva ogleда o vladi*. Beograd: Književna zajednica "Prosveta", 1982. (ćirilica)
- Raynal, Guillaume-Thomas. *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes*. Edition III. Geneva: Jean-Léonard Pellet, 1780.
- Recollection of Madison Hemings* (As published in the *Pike County Republican, Waverly, Ohio*, March 13, 1873), Slave memories oral histories. Monticello. URL: <https://www.monticello.org/slavery/people-enslaved-at-monticello/slave-memoirs-oral-histories/re-collections-of-madison-hemings/> (pristupljeno 15.5.2025)
- Sedgwick, Catharine Maria. "West Point". In: *Juvenile Miscellany*, edited by Lydia M. Child, (November and December 1833). URL: <https://sedgwickstories.omeka.net/items/show/42> (11.06.2025).
- Sikorski, Jan Józef. *A Portrait of Domingo, Kościuszko's Servant*. Polish Army Museum, Warsaw. URL: <https://www.new-east-archive.org/articles/show/12214/black-lives-matter-europe-african-polish-tadeusz-kociuszko-jean-lapierre-jabonowski-statues> (pristupljeno 29.6.2025).
- The Virginia Declaration of Rights*. National Archives: America's Founding Documents. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/virginia-declaration-of-rights> (pristupljeno 26.6.2025).
- "To Thomas Jefferson from John Trumbull". 14 July 1789. *National Archives: Founders Online*. URL: <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/01-15-02-0266>. (pristupljeno 1.7.2025).
- Unknown painter. *Agrippa Hull 1848 Portrait*. Stockbridge Library, Museum & Archives, URL: <https://www.nps.gov/vafo/learn/historyculture/agrippa-hull.htm> (pristupljeno 29.6.2025).
- "Will of Tadeusz Kosciuszko". May 5, 1798. *National Archives: Founders Online*. URL: <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/01-30-02-0230> (pristupljeno 12.6.2025).

- William Tylee Ranney. *The Battle of Cowpens* (1845). South Carolina State House Senate Chamber. URL: https://arw.fandom.com/wiki/Battle_of_Cowpens (pristupljeno 20.6.2025).
- “18th Century People: Meet Our Nation Builders”, Colonial Williamsburg. URL: <https://www.colonialwilliamsburg.org/discover/18th-century-people/nation-builders> (pristupljeno 27.4.2025).
- Be a Hero!* Nedelja američke kulture i društva 2022. godine. Filozofski fakultet u Beogradu. URL: <https://centarzaamerickestudije.rs/aktivnosti/nedelja-americke-kulture-i-drustva-2022/> (pristupljeno 17.06.2025).
- Cottman, Michael. *Historians Uncover Slave Quarters of Sally Hemings at Thomas Jefferson's Monticello*, Posted on July 3, 2017. URL: <https://www.nbcnews.com/news/nbcbk/thomas-jefferson-sally-hemings-living-quarters-found-n771261> (pristupljeno 22.6.2025).
- Getting Word*. Monticello. URL: <https://gettingword.monticello.org/> (pristupljeno 22.5.2025).
- Jefferson, Thomas. “Draft of the Declaration of Independence”. *Law*, July 04, 1776. Teaching American History. URL: <https://teachingamericanhistory.org/document/rough-draft-of-the-declaration-of-independence> (01.07.2025).
- Jones, Jamar and Bill Barker. *Live Q&A: Thomas Jefferson & Jupiter Evans*. State Historic Site and Foundation Monticello reenactment: 2017–2020, streamed on *YouTube* in 2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oWjo-BurIoI> (pristupljeno 19.5.2025).
- Jones, Jamar and Kurt Smith. *Nation Builders Discuss the Institution of Slavery and Across the Board*. Colonial Williamsburg (Hennage Auditorium at the Art Museum) Black History Month reenactment, 2018–2022. URL: <https://www.yurview.com/shows/living757/colonial-williamsburg-showcases-black-history/> (pristupljeno 18.5.2025).
- Krstović, Nikola. “History in Motion: Colonial Williamsburg”. *EXARC Journal*, Issue 2018/2. URL: <https://exarc.net/issue-2018-2/aoam/history-motion-colonial-williamsburg/> (pristupljeno 18.06.2025).
- Krstović, Nikola. „Izgubljeno/Nađeno (u prevodu): Kolonijalni Vilijamsburg, Virdžinija“, *Nikola Krstović Sense Heritage*, objavljeno 31. avgusta 2017. URL: <https://nikolakrstovic.wixsite.com/senseheritage/blog-cw-1> (pristupljeno 15.6.2025).
- Manning, Rob. “Thomas Jefferson Statue Pulled Down At Portland’s Jefferson High”. *OPB*. Posted on June 15, 2020. URL: <https://www.opb.org/news/article/thomas-jefferson-statue-pulled-down-portland-jefferson-high/> (pristupljeno 22.6.2025).
- “Martha Jefferson and Sally Hemings are half-sisters. What do they share?”, Monticello Foundation. URL: <https://www.monticello.org/sallyhemings/> (pristupljeno 17.5.2025).
- “Slavery and Remembrance: The History and Memory of Slavery”. *Colonial Williamsburg*, 2014. URL: <https://research.colonialwilliamsburg.org/projects/slavery-and-remembrance/> (pristupljeno 29.6.2025)
- Slavery at Jefferson's Monticello: Paradox of Liberty*. Smithsonian, National Museum of American History, Behring Center. URL: <https://www.si.edu/exhibitions/slavery-jeffersons-monticello-paradox-liberty%3Aevent-exhib-4757> (pristupljeno 19.6.2025).
- Thaddeus Kosciuszko National Memorial*. National Memorial Pennsylvania. National Park Service. URL: <https://www.nps.gov/thko/index.htm> (pristupljeno 22.6.2025).

- “The secret family of Thomas Jefferson”. Cal State East Bay: C. E. Smith Museum of Anthropology. URL: <https://www.csueastbay.edu/museum/pre-exhibit/dna/history-jefferson.html> (pristupljeno 15.5.2025).
- “Thomas Jefferson’s Black & White Relatives Meet Each Other”. *The Oprah Winfrey Show OWN*. July 17, 2020. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=907022103924726> (pristupljeno 22.5.2025).
- Wienczek, Henry. *Master of the Mountain: Thomas Jefferson and His Slaves*. Banner Lecture in Virginia Museum of History. February 7, 2013. URL: <https://virginiahistory.org/learn/master-mountain-thomas-jefferson-and-his-slaves-0> (pristupljeno 22.6.2025).
- Asman, Jan. *Kultura pamćenja*. Beograd: Prosveta, 2011.
- Bedini, Silvio A. *The Life of Benjamin Banneker: The First African-American Man of Science*. Baltimore: Maryland Historical Society, 1972.
- Blackmon, Douglas A. *Slavery by Another Name: The Re-Enslavement of Black Americans from the Civil War to World War II*. New York: Doubleday, 2008.
- Božić Marojević, Milica S. „Pamćenje spornih legata ili kad kultura sećanja ustukne pred kulturom poništavanja“. *Zbornik radova filozofskog fakulteta*, III (4), 2022, 259–272. (ćirilica)
- Carson, Cary. *Becoming Americans: Our Struggle to be both Free and Equal. A Plan of Thematic Interpretation, Teaching History at Colonial Williamsburg*. Williamsburg: Colonial Williamsburg, 2002.
- Finkelman, Paul. *Slavery and the Founders: Race and Liberty in the Age of Jefferson*. Second Edition. Armonk: M. E. Sharpe, 2001.
- Ford, Lacy K. “Slavery and Racist Thought in the Old South: Reconsidering Race, Slavery and Power in a Slaveholding Society”. In: *Proceedings of the Fifth Annual Gilder Lehrman Center, International Conference at Yale University: Collective Degradation: Slavery and the Construction of Race*. New Haven, Connecticut, 2003. 2–65.
- Gordon-Reed, Annette. *The Hemingses of Monticello: An American Family*. New York: W. W. Norton & Company, 2008.
- Gordon-Reed, Annette. *Thomas Jefferson and Sally Hemings: An American Controversy*. Charlottesville: University Press of Virginia, 1998.
- Guyatt, Nicholas. *Bind Us Apart: How Enlightened Americans Invented Racial Segregation*. Oxford: OUP Oxford, 2016.
- Hume, David. *Istraživanje o ljudskom razumu*. Zagreb: Kultura, 1956.
- Jenkins, William Summer. *Pro-slavery Thought in the Old South*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1960.
- Krstović, Nikola. “Museums OFF boundaries. Museums through “devised theatre”, heritage as contemplative performance”. In: *Des lieux pour penser: musées, bibliothèques, théâtres*. Edited by Flore Garcin Marrou, Françoise Mairesse, and Aurélie Mouton-Rezzouk. Paris: Sorbonne Nouvelle&ICOM-ICOFOM, 2018. 186–191.
- Krstović, Nikola. *Muzeji na otvorenom: Živeti ili oživeti svakodnevicu*. Sirogojno–Beograd: Muzej na otvorenom „Staro selo“–Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 2014.

- Nash, Gary B., Gao Hodges and Graham Russell. *Friends of Liberty: A Tale of Three Patriots, Two Revolutions, and the Betrayal that Divided a Nation*. New York: Basic Books, 2008.
- Popadić, Milan. "Can a Monument Be Bad? Normativity and Commemorative Values in Public Space". *Normativity & Normativity of Art: Conference Proceedings, Balkan Analytic Forum*, Vol. 1 (2024), 231–245.
- Sils, Stiven. „Humanizovanje nehumanih“. U: *Muzeji na otvorenom: Nečujni glasovi*. Urednik Nikola Krstović. Sirogojno: Muzej na otvorenom „Staro selo“, 2015. 11–24. (ćirilica).
- Stanton, Lucia C. *Those Who Labor for My Happiness: Slavery at Thomas Jefferson's Monticello*. Charlottesville: University of Virginia Press, 2012.
- Storozynski, Alex. *The Peasant Prince*. New York: St. Martin's Press, 2009.
- Winch, Julie. *Benjamin Banneker: Surveyor, Astronomer, Publisher, Patriot*. Charlottesville: University Press of Virginia, 2002.
- Wood, Gordon S. *The American Revolution: A History*. New York: Modern Library, 2002.

Summary

PhD Nikola Krstović (1974)

In the eyes of others: Thomas Jefferson

This paper examines the contradictions between Thomas Jefferson's Enlightenment ideals and the social reality of slavery that he helped shape and sustain. Through a combination of historical analysis, museological analyses of case studies from museums like Colonial Williamsburg and Monticello, the paper explores how Jefferson's legacy is interpreted and contested today. Special attention is paid to his relationships with enslaved individuals such as Jupiter Evans and Sally Hemings, as well as his connection with Tadeusz Kościuszko, whose unfulfilled testament reveals Jefferson's moral inertia. The study also highlights recent museum practices that attempt to "give voice to the silenced" by integrating the lives of the enslaved into public memory. By juxtaposing public commemorations with archival silences, the work questions how institutional memory is constructed. It argues that Jefferson's life is not merely a symbol of American ideals but also a mirror reflecting the nation's foundational contradictions. Ultimately, the paper calls for a more nuanced, multi-vocal engagement with Jefferson's legacy as both a nation-builder and a slaveholder, challenging the boundaries of moral responsibility in historical interpretation.

Key words: Thomas Jefferson, slavery, racial hierarchy, social history, museum interpretations, Jupiter (Evans), Sally Hemings, Tadeusz Kościuszko